

B İ B L İ Y O G R A F Y A

FRIEDRICH W. GOERTHERT - HANS SCHLEIF, *Der Athenatempel von Ilion* (*Deutsches Archäologisches Institut. Denkmäler antiker Architektur*, Bd. 10). Verlag W. de Gruyter u. Co., Berlin 1962, 4°, 42 s. metin, 50 lev. plân, resim.

Truva-İlion'daki Athena mâbedi, H. Schliemann'ın define aramağı göz önünde bulunduran tahripkâr kazılarını ilmî bir mecraya sokan Alman arkeolog mimarlarından W. Dörpfeld'in neşretmiş olduğu *Troja und Ilion* adlı iki ciltlik eserinin birinci cildinde çok muhtasar bir şekilde ele alınmıştı (s. 217 v. dd.). Bunun da sebebi bu eserin her şeyden önce prehistorik kültür tabakalarını incelemek ve bunları birbirinden ayırd etmek amacından ileri geliyordu. Dörpfeld'in bu mâbed hakkında yazmak istediğı monografi meydana gelememiştir. Amerikalılar Cincinnati Üniversitesi adına C. Blegen'in idaresinde 1931 yılından itibaren Truva'da arkeoloji ilminin en modern metodlarına göre bir tabaka kazısı yapmağa başladıkta, Alman arkeolog mimarlarından H.Schleif 1932'de bu kazılara katılarak bu mâbed ve ona ait mimari parçaları incelemiş, bunların plân ve rölevelerini yapmış, o zamanlar genç yaşlarında bulunan Alman arkeologlarından F.W. Goethert ise 1932 ile 1935 yılları arasında keza bu kazılara stajyer olarak katılarak bu arada bu mâbade ait mimari ve heykeltraşî parçalar üzerinde etüdlerde bulunmuştu. Mimar Schleif bu çalışmalarında elde ettiği sonuçları çok kısa bir şekilde *Forschungen und Fortschritte* 11, 1935, s. 53 v.d. = *Archäologischer Anzeiger* 1935, s. 314 v.dd. de yayınlamıştı. O zamanlar tasarlanan plâna göre mâbedin mimarisini Scheif, heykeltraşisini ise zamanının en büyük arkeologlarından G. Rodenwaldt neşreceklerdi. Fakat Almanya'nın 1945'de çöküşü ve Rus orduları tarafından işgali esnasında her iki bilginin trajik bir surette hayatlarına son vermeleri üzerine mâbed mimarisinin Schleif'in elde mevcut notları, plân ve rölevelerine göre, heykeltraşisinin ise (Rodenwaldt bu hususta bazı bibliyografik notlardan başka bir şey bırakmamış olduğundan) halen Batı Berlin Üniversitesi arkeoloji profesörü olan Dr. Goethert tarafından neşri Alman Arkeoloji Enstitüsünce kararlaştırılmış, Goethert'in 1956'da ve mimar W.Hoepfner'in 1959'da mahallinde bazı tamamlayıcı etüdlere bulunmaları sonunda bu yazımızda bahis konusu ettiğimiz eser Enstitünün "Antik mimarlık anıtları serisi"nde 10. cilt olarak yayınlanmıştır. Ölmüş bir arkeolog mimarın yıllarca önce almış olduğu münferit notlara dayanarak yazmış olduğu bir metne ve yapmış olduğu plân ve resimlere göre böyle bir eseri bir bütün haline getirmek ve yayınlamak hiç şüphesiz ki kolay bir iş değildi. Fakat dostumuz Prof. Goethert çok sabırlı ve metodik bir çalışma sonunda bu işi başarmış ve eski Alman ilim tradisyonunu devam ettiren bu güzel ve faydalı eseri ortaya koymuştur.

Bugün Athena mâbedi ve etrafındaki temenos'un temellerinden hemen hemen hiç bir şey kalmamıştır. Bu alanda halen görülen kısmen çökmüş tranşeler hakkında lev. 32 bir fikir vermektedir. Her ne kadar burası uzun müddet taş ocağı olarak

kullanılmış, bir kısım mimarî parçaları tahrip edilmiş, yahut civardaki mezarlıklarda mezartaşı olarak kullanılmış ise de, daima derinlere inmek ve "Priamos" derinine ait defineler bulmak sevdasında olan Schliemann'ın mâbedin son temel kalıntılarını, kendisinin bizzat bir mektubunda, ayrıca bazı notlarında yazdığı gibi (E.Meyer, *Briefe von H.Schliemann*, s. 131 no. 34; *incelediğimiz eser*, s. 2 not 7-8), tamamıyla ortadan kaldırmak suretiyle, son tahrip darbesini vurmuş olduğu söylenebilir. Truva höyüğünün kuzey kısmını işgal eden ve dokuzuncu tabakaya ait bulunan (bk.lev.1) mâbedin temellerini Dörpfeld (*Troja und Ilion I*, 217 v. dd. 220) esaslı bir incelemeden geçirmiş ve bu hususta şu bilgileri vermişti: Mâbedin yapılacağı yerde devamlı iskân sonunda 13 m. yüksekliğinde bir enkaz yığını teşekkül etmiş ve mimarın sağlam toprağı bulmak için bu kadar derine inmesi gerekmiş olduğundan mimar, derin temel harfiyatını önlemek ve fazla masrafa yol açmamak için 9 m. derinliğe sahip 16,40×35,70 m. eb'adında dikdörtgen şeklinde, kısa taraflarında 3,65, uzun taraflarında ise 2,60 m. genişliğinde bir tranşe açtırmış (lev.2), bu tranşenin kenarlarını, toprağın kaymasını önlemek için, kazıklarla takviye etmiş, tranşenin içini ise 3,50 m. derinliğinde kumla doldurmuş ve ancak bu kalın kum tabakasının üzerine aşağı yukarı 5 m. yüksekliğinde taş temelleri oturmuştur (lev.3 a-b; ayrıca bk. J. Durm, *Baukunst der Griechen*², s. 109 v.d., res. 77). Kısa taraf temellerinin uzun taraflara nazaran daha geniş oluşu bu kısımlarda alınlığın bulunması dolayısıyla ağırlığın daha fazla olması ile izah olunmaktadır.

Hiç bir parçası eski yerinde durmıyan bir mâbed hakkında bugün oldukça etraflı bir bilgiye sahip bulunuyorsak, bunu esas itibariyle Schleif'in sistematik incelemelerine borçlu olduğumuzu söyleyebiliriz. Schleif, eserin 1. faslında mâbede ait gerek kazı alanında, gerek civarlarda bulunan çeşitli mimarî parçaların, bunların dakik ölçülerini vermek suretile, bir evanterini tanzim etmekte, sonra kaide kademeleri, stylobat ve sütunlardan başlamak ve yukarıya doğru gitmek suretiyle, bu mimarî parçaları esaslı bir surette târif etmekte ve bunların binada aldıkları yeri tesbite çalışmaktadır. Schleif'in hesaplarına göre binada aşağı yukarı 4000 mermer mimarî parça ve temeller için de yine o kadar kalker blok kullanılmış olması gerektiğinden elde mevcut 85 kadar mimarî parça ile mâbedin anahatları ile dahi terkiibini yapmanın ne kadar güç bir iş olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Eğer bu iş incelediğimiz eserde başarılmış ise, bunu Schleif'in bu alandaki bilgi ve maharetinden başka, iyi bir tesadüf eseri olarak elde mevcut her parçanın binanın bir kısmının terkiibi hususunda bir ip ucu verebilecek mahiyette olmasına borçlu olduğumuzu söylememiz gerekir. Meselâ bir alınlık köşe parçası uç çerçevelerin meylini vermiş, triglif frizleri peristasis (sella'nın etrafındaki galeri) sütunlarının yerlerini tesbite yaramış, bilhassa çok sayıda bulunmuş olan peristasis tavanına ait kaset'li levhalar, mâbed plânının yukarıya aksetmiş şekli olarak kabul olunabileceğinden, peristasis'in genişliği, dolayısıyla sella'nın plânının tesbitinde ve mâbedin genel plânının terkiibinde önemli bir rol oynamıştır.

Burada Schleif'in dakik ve bazan da oldukça karışık hesaplarının teferruatına girişmeksizin mâbed hakkında elde edilen sonuçları şöyle özetleyebiliriz: Dor nizamında olan mâbed üç kademeli bir plâtförm üzerinde yükseliyor (s. 10, lev. 4 b-c), kısa taraflarında altışar, uzun taraflarında ise onikişer sütun kapsıyordu. Stylobat sathını meydana getiren kare levhaların yan uzunluğu 1,33 m. dir (s. 11, lev. 4 a).

Bunların üzerinde oturan sütunların taban çapları ise 1,25 m. yi bulmaktadır (s.11). Hellenistik devirden itibaren sütunun yüksekliği alt çapın en aşağı altı mislini bulduğundan bu yükseklik, başlık ta dahil olmak üzere, 7,50 - 8 m. olarak kabul olunabilir. Gövdelerdeki yiv sayısı 20 idi. Sütun başlıkları ve bunların profilleri hakkında lev. 5 bir fikir vermektedir (ayrıca bk. s. 11 v.d., lev 24, 50). Bir sütun ekseninden diğerine kadar uzanan arşitrav'lar, arka arkaya duran iki taş hatıldan ibaretti (s. 12, lev.6). Doğu cephesinin ortasındaki arşitrav üzerinde ise ithaf kitabesi yer alıyordu (lev. 25). Triglif frizinden bazı önemli parçalar mevcuttur ki (s. 12 - 13) bunlar lev. 7 - 9'da bütün ölçüleri ile birlikte teker teker gösterilmiştir (ayrıca bk. lev. 26). Genel olarak bir triglif bir metopla aynı parçadan işlenmiş bulunmaktadır. En önemli parça Helios metop'unu kapsayan (lev.7, 34-40) köşe parçası olup köşelerden yanlara doğru metop'ların aynı genişlikte devam ettiğini göstermekte, aynı zamanda peristasis sütunlarının yerlerinin tesbitinde önemli bir rol oynadığı gibi sütun eksenleri mesafelerinin genel olarak 2,875 m. olduğunu açığa vurmaktadır.- Kaset'lerinin şekli ve ölçüleri bakımından iki gruba ayrılan ve sella'nın etrafındaki galeriyi (peristasis) örten tavan levhalarının ölçüleri ve özellikleri s. 13-15'te (ayrıca bk. s. 10 ve lev. 27 v. d.) gösterilmiştir ki bu tavan harçsız kesme taş işçiliğinin bir şaheseri olarak kabul olunabilir. Kalınlıkları 0,35 ile 0,50 m. arasında değişen, binaleyle mutaddan çok daha mukavemetli olan bu tavan levhaları, altlarında destek vazifesini gören herhangi bir taş hatıla ihtiyaç göstermeksizin, yeknasak bir sah şeklinde tavanı meydana getirmektedir. Bu levhalar bir uçları ile arşitrav'ın üzerinde yer alan rozetli bir frizin, diğer uçları ile ise sella duvarlarının üzerinde oturmaktadır. Meselâ bunlardan AD 2 parçasının bir ucunun üzerinde ΣΗΚΟ(Σ) (sekos) = sella şeklinde bir yazıtın yer alması bu kısmın sella duvarı üzerinde durduğunda şüphe bırakmamaktadır. Schleif birtakım ince hesaplar sonunda yan galerilerde 4, ön galerilerde ise 6 kaset genişliğinde tavan levhaları kullanılmış olduğunu ortaya koymuş ve mevcut kaset'li levhaların mâbeddeki yerlerini de tesbite muvaffak olmuştur (lev. 13). Bu hususta tavanın konstrüktif sistemini açığa vuran AD 1 (lev. 10 a, 27) ile galeri köşelerinin ne şekilde örtüldüğünü ve yukarıda zikrettiğimiz iki gruba ait kaset'lerin birbiriyle ne şekilde birleştiğini gösteren, bir zamanlar 5,10 m uzunluğunda ve 8 ton ağırlığında olduğu anlaşılan AD 2 iç köşe parçası (lev. 10 b. 28) önemli rol oynamıştır. Bu kaset'li levhaların yan taraflarında meyilli, kama vazifesini gören birleşme sah'ları ve kenetlemeler ile temayüz eden oldukça karışık bir sistem sayesinde bunların sağlam fakat aynı zamanda yeknasak ve ahenkli bir surette galeri (peristasis) mekânını örtmeleri mümkün olmuştur. Dörpfeld tarafından temel dörtgeninin içinde açılan tranşede meydana çıkan temel kalıntılarının pronaos'un temellerine ait olduğunu kabul eden Schleif pronaos'un önündeki galeri genişliğini 4,25 m. olarak hesaplamıştır ki bu rakam 6 kaset genişliğine tamamilen uymaktadır. Ayrıca lev. 13 de görüldüğü gibi, peristasis'in tavanı uzun taraflarda 43 kaset uzunluğunda ve 4 kaset genişliğinde, cephelerde ise 18 kaset uzunluğunda ve 6 kaset genişliğinde idi. Enteresan olan husus bu levhaların, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, doğrudan doğruya arşitrav'lar ve sella duvarlarının üzerinde oturmayıp rozetlerle süslü 0,32 m. yüksekliğinde bir frizin üzerinde yer almış olmalarıdır (s. 16-17, lev. 14, 31). Pronaos'un önünde yeknasak bir sah halinde bir tavana sahip galerinin mekân tesiri hakkında lev. 20'deki restitüsyon resmi güzel bir fikir vermektedir.

Mâbedin geison'una ait ancak birkaç parça mevcuttur. Bunlar yarım sütun eksenine uygun olarak, 1,44 m. uzunluğunda olup pervazın altında, triglflerin üzerine gelmek suretiyle, via'lar tarafından ayrılmış mutulus'lara sahip bulunmaktadır (s. 17, lev. 14 c-d). Gerek yan uzun taraflarda, gerek alınlıklar üzerindeki sima'lar kabartma bezemeler kapsamakta, uzun taraflarda aslanbaşı şeklinde cörtlenlerden başka kıvrık dal motifi (lev. 15, 33) alınlık üzerinde ise palmet'ler ve lotüs'lerden ibaret bir anthemion şeridi ile süslenmiş bulunmaktadır (lev. 16, 32). AR 10-11 parçası bize alınlık meylini vermesi dolayısıyla büyük bir önem taşımaktadır: bu sayede meylin 15 3/4 derece yahut 1 : 3,5 olduğunu tesbit etmek mümkün olmuştur (s. 18). Mâbed fasadının üst kısmı hakkında lev 21'deki restitüsyon resmi bir fikir vermektedir.

Sella duvarlarından hemen hemen hiçbir şey bize kadar gelmemiştir. Her ne kadar elimizde bir hayli yivli sütun parçası mevcut (s. 19 - 20, lev. 17 - 18) ve bunlar Schleif tarafından pronaos ve opistodomos ante'lerinin önüne ve sella'nın içinde uzun taraflar duvarlarının önüne izafe edilmiş ise de (s. 19-20), lev. 2 b) Goethert bütün bu parçaları esaslı bir tetkikten geçirdikten ve bunların kaba işçiliğinin mâbedin diğer mimarî parçalarının işçiliğine uymadığını tesbit ettikten sonra vâkıa mermerin cinsi bakımından bunların bir zamanlar mâbede ait olduğunu, fakat sonraları başka bir binada kullanılmak üzere itinasız bir surette yontulmuş ve yarım sütunlar haline getirilmiş olduğunu ortaya koymuştur (S. 22). Binaenaleyh bunları sella'dan uzaklaştırmak ve lev. 2 b de acayıp bir şekil almış olan sella plânını ona göre değiştirmek gerekir.

İşte bu suretle Schleif çeşitli parçaları şuraya dağıtılmış, hattâ Schliemann tarafından Berlin'e götürülmüş olan binanın sağlam temellere dayanan bir restitüsyonunu yapmak (lev. 2, 19-21), aynı zamanda binanın çeşitli kısımları arasındaki oranları tesbit etmek imkânlarını bulmuştur. Meselâ mâbed, stylobat köşelerinden ölçmek suretiyle, 32,40 m. lik bir uzunluk ve 15,15 m.lik bir genişliğe sahipti. Sella, ön ve arka dehliz dahil olmak üzere, 21,60 m. uzunluğunda idi ki bu rakam stylobat uzunluğunun 2/3 sine tekabül etmektedir. 7,57 m. olan sella genişliği stylobat genişliğinin yarısını buluyordu. Bu suretle sella'nın sathı stylobat sathının 1/3 si idi (s. 19 - 20). Bütün bu oranlar tesadüfi olmayup Schleif'in hesaplarının doğruluğuna bir delil olarak gösterilebilir.

Eserin II. kısmını teşkil eden "mâbedin plâstik bezemeleri" faslı (s. 23 v. dd.) Goethert tarafından kaleme alınmıştır. Müellif burada ilk önce metop'ları tarif etmektedir. Schleif'e göre triglif frizinde 64 tane metop bulunuyordu. Yalnız bunların hepsinin kabartmalarla süslü olduğuna dair elimizde kesin bir delil yoktur. Kabartmalı metoplardan bugün elimizde iyi bir durumda 12 parça mevcuttur. Bunlara bugün kaybolmuş, fakat fotoğrafları mevcut bazı fragmanları ve bunlardan başka bazı başları da ilâve etmek gerekir, ki bu suretle Goethert'in tanzim etmiş olduğu katalogdaki eserlerin sayısı 23'e yükselmektedir. Bu kabartmalı levhalar halen Berlin, İstanbul ve Çanakkale müzelerinde saklanmaktadır (lev. 7 v.d.). Kabartmaların konularına geçecek olursak, bunların büyük bir kısmının tanrılarla gigant'ların savaşlarını tasvir ettiğini ve Athena metop'u mâbedin kuzeydoğu köşesinde bulunduğu göre, bunların, Parthenon'da olduğu gibi mâbedin doğu cephesinde yer aldığı söylenebilir. Bunlardan başka bir kentavromakhia ve Yunanlıların

Barbarlara karşı savaşına ait bazı parçalar da vardır (lev. 241v.dd.). Acaba bu son savaş sahneleri Truva'nın Yunanlılar tarafından zapt ve tahribine mi aitti ve bu serinin başında, yine Parthenon'da olduğu gibi, dört atlı arabasında Helios mu bulunuyordu? Bir köşeye ait olan Helios metopu mevcut metop'ların en iyi korunmuş olanı olup halen Berlin'de Bergama Müzesinde saklanmakta, Goethert katalogunun 1. numarası olarak etraflı bir surette târif edilmekte (s. 24 - 25, lev. 34 v.dd.) ve birçok el kitaplarında görülen genel resimlerinden başka birçok detay resimleri de verilmiş bulunmaktadır. Bundan sonra müellif yapı bezemelerine geçmekte, bilhassa kabartma olarak işlenmiş olan sima bezemelerini, kaset'leri ve rozetli frizi târif etmektedir (s. 31 v. dd.).

"Mâbedin sanat tarihindeki yeri"nden bahseden III. kısımda Goethert ilk iş olarak mâbede ait yazılı kaynakları toplamakta ve en çok Strabon'un (XIII, I, 26 v.d.) İlion ve oradaki Athena mâbedine dair verdiği tafsilât üzerinde durmaktadır. Strabon Büyük İskender'in Granikos muharebesinden sonra İlion'u ziyaret etmiş, fakat burada küçük ve fakir bir kasaba ve önemsiz bir Athena mâbedi ile karşılaşmış olduğunu yazmakta, şehri imar etmek istediğini, fakat bunun için ömrünün yetmediğini, ancak Lysimakhos'un İskender'in vasiyetnamesinin icracısı olarak şehri 40 stadyon uzunluğunda bir surla çevirmiş ve yeni bir Athena mâbedi yaptırmış olduğunu beyan etmektedir. Fakat bundan sonra Romalıların, Anadolu'ya ayak bastıkta, burasını etrafında sur bulunmayan, üzerleri samanla örtülü kerpiç evlerden ibaret fakir bir köy olarak bulduklarını söylemekle biraz önce verdiği bilgi ile tezada düşmektedir ki bu husus başta İngiliz tarihçisi Grote olmak üzere birtakım araştırmacıların gözünden kaçmamıştır. Bunlara göre Strabon Lysimakhos'un yapı faaliyeti bahsinde İlion ile ondan hemen sonra zikrettiği Aleksandreia Troas'ı (Eski İstanbul) birbirine karıştırmıştır; Truva'nın etrafında 3 km. lik bir sur vardı; 40 stadyonluk bir sur ise ancak Alexandria Troas için kabul olunabilir. Goethert de burada bir karışıklık olduğunu kabul etmekte, böylece Strabon'un, Athena mâbedinin M.ö. 3. yüzyılda Lysimakhos tarafından yaptırıldığına dair, esaslî bir kaynak olamayacağı fikrinde bulunmaktadır. Şehrin Got şefi Fimbria tarafından zaptı, sonra Sulla tarafından yeniden fethi esnasında büyük bir yangın sonunda harap olduğunu, Sulla ve Ceasar'ın şehre karşı lütufkâr davranmakla beraber burada bir imar faaliyeti göstermediklerini kaynaklara dayanarak tebarüz ettiren müellif mâbedin cephesinde durduğu anlaşılan ithaf yazıtlarına göre (burada üst üste yazılmış iki yazıt vardır ki bunlardan ikincisi tunç harflerle yazılmıştı) mâbedin imparator Avgustus zamanında yapılmış olduğu noktası üzerinde durmaktadır. Bundan sonra Goethert yapı şekillerini, yapı plâstığı ve bezemelerini gözden geçirmekte, bunların hellenistik tradisyonu devam ettirmekle beraber Avgustus zamanına ait olabileceğini ortaya koymaktadır. Şu halde şimdiki kadar M.ö. 3. yüzyıldan ilk imparatorluk devri arasında çeşitli tarihlere izafe olunan bu mâbed (s. XI - XII deki bibliyografyaya bk.) zannımıza göre kesin olarak Avgustus devrine vazedilmiş, bu suretle Anadolu'da Colonia Caesarea (Yalvaç) ve Ankara'daki Avgustus mâbedleri serisine bir yenisi katılmıştır. Hemen şunu söyleyelim ki II. ve III. kısımlarda Goethert hiç teferruata kaçmamış, yalnız lüzumlu gördüğü noktalar üzerinde durmuş, açık bir ifade ve kısa, fakat veciz bir yazı üslûbu kullanmak suretile bu hususta örnek teşkil edebilecek bir eser vücade getirmiştir. Bu vesile ile H. Schleif'in hâtrasını hürmetle anarken dostumuz Goethert'i bu başarılı eserinden dolayı tebrik ederiz.

